

АДРЕСАНТНО-АДРЕСАТНИЙ КОНТИНУУМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕПОВІДНОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

Кравцова О. А.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті з'ясовано термінологічний обсяг понять «адресант» та «адресат». Окреслено основні переповідні моделі, реалізовані в епістолярію; простежено зміни комунікативних ролей під час передавання чужої інформації. Звернено увагу на значущість суб'єкта-першоджерела для формування переповідного контексту, а також виокремлено функційні особливості переповідності в листуванні українських письменників.

Ключові слова: адресант, адресат, переповідач, джерело повідомлення, епістолярій.

Kravtsova O. A. Addresser-addressee continuum of actualization in the epistolary discourse. The article clarifies the terminological expanse of the concepts of addresser and addressee. The basic renarration models realized in the epistolary are determined; the change of communicative roles during transfer of information provided is traced. Attention is drawn to the importance of the subject-primary source for the formation of the renarrative context, as well as the functional features of renarration in the correspondence of Ukrainian writers are highlighted.

Recent studies in the field of functional communicative syntax are aimed at exploring the communicants' speech interactions from the anthropocentric perspective. However, Ukrainian linguistics has to examine addresser-addressee interaction in the context of renarration based on the Ukrainian texts of different styles, namely, epistolary.

The most recent academic outputs, which in one way or another speak of the addresser-addressee interaction, include the works of F. S. Batseyvych, M. I. Venhryniuk, N. V. Huivaniuk, O. V. Hurko, A. M. Kishchenko, S. T. Shabat-Savka, V. I. Yaslyk et al. In general, the opinions of scientists regarding the dominance of subjects in the process of communication differ. Some researchers focus on the addresser; others advocate the priority of the addressee. However, there is another position that declares communicative equality of subjects of speech activity.

The epistolary style finds its expression primarily in correspondence. Each sample of such distant communication is written in the form of a monologue addressed on behalf of the author of the message to the recipient or recipients. In the context of the retelling, we are talking about two levels of epistolary interaction - explicit (superficial, external, accessible without deepening into the material, with the present addresser and addressee), as well as implicit (internal, polyphonic, deployed, with a frequent change of communicative roles which, in fact, demonstrates the process of generating a renarrative construction; at this level, special focus is on the subject-primary source of information, a co-author of sorts - a third participant, whose words fall into the renarrative construction).

The factual basis for the article is the letters of famous Ukrainian writers. Each of them (both as an addresser and a renarrator) at the external level of interaction has his/her own co-communicants - mostly they are relatives, friends and colleagues.

It is necessary to point out that the addressee can retell not only the information that he/she recorded during direct interaction with the primary source, but also what was heard from someone (who acts as another link in the renarration chain) or even read (taking into account the communication through letters and possibility of calls).

Usually the renarration context is formed according to the classical three-term scheme «addresser - addressee / addresser / renarrator - addressee».

Senders of letters often use auto-renarration or renarrate to the addressee his/her own words.

Quite often in letters, renarration actualizes the following functional and semantic manifestations: request to transfer information; request to convey a greeting or thanks; prediction of what the addressee can say in response.

The task of further research is to study addresser-addressee interaction in the context of renarration on the basis of artistic, scientific, journalistic and confessional styles.

Key words: addresser, addressee, renarrator, source of information, epistolary.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасні розвідки в галузі функційно-комунікативного синтаксису спрямовані на вивчення мовленнєвих інтеракцій спілкувальників із позиції антропоцентризму. Зокрема, граматистів цікавить переповідна модальність, яка нашаровується на зміст речення й «надає йому характеру не безпосереднього виявлення думки мовця, а непрямой передачі висловлень інших осіб» [7, 136–137]. Її реалізують прості ускладнені конструкції, складні речення (переважно з підрядною з'ясувальною частиною), а також текстові фрагменти. За словами

Н. В. Гуйванюк, щодо семантики переповідні структури мають полісуб'єктний характер, тобто наявний прямий суб'єкт (автор повідомлення), який передає співрозмовникові чуже мовлення між своїм власним, а також непрямий суб'єкт – першоджерело передаваної інформації [2, 291].

Утім досі в українській лінгвістиці не досліджено адресантно-адресатної взаємодії в контексті переповідності на базі різностильових текстів української мови, серед усього на основі епістолярію; не звернено належної уваги на механізм ретрансляції чужого мовлення, на зміну комунікативних ролей співрозмовників під

час переказування, а також на функційно-стилістичні особливості використання висловлень первинного суб'єкта як основи побудови переповідних конструкцій задля реалізації інтенцій автора повідомлення, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До найновіших наукових розвідок, у яких більшою чи меншою мірою йдеться про адресантно-адресатну інтеракцію, належать праці Ф. С. Бацевича, М. І. Венгринюк, Н. В. Гуїванюк, О. В. Гурко, А. М. Кіщенко, С. Т. Шабат-Савки, В. І. Яслика та ін. Здебільшого думки вчених різняться щодо домінантності суб'єктів у процесі комунікації. Одні дослідники надають перевагу адресантові. Наприклад, А. М. Кіщенко вважає, що «як активний учасник спілкування мовець задає основний напрям комунікативної взаємодії» [4, 159]. На противагу цьому М. І. Венгринюк відстоює позицію пріоритету адресата, наголошуючи, що саме від нього «великою мірою залежить вектор актуалізації повідомлення, якісний бік процесу декодування (адекватне розуміння сказаного), перлокутивний ефект, бажання чи небажання слухати» [1, 5]. Зрештою, існує ще одна позиція, згідно з якою доцільно говорити про комунікативну рівноправність та рівновагу суб'єктів мовленнєвої діяльності. Цієї думки стосовно епістолярного дискурсу дотримується С. Т. Шабат-Савка, зазначаючи: «Адресантно-адресатний континуум, у якому втілюється комунікативна інтенція, двобічний, проте треба зауважити, що це дистантна інтеракція, процес спілкування, розірваний і в часі, і в просторі» [8, 302]. Нам імпонує твердження щодо паритетності комунікантів під час обміну інформацією. Малодослідженість цієї теми в контексті переповідності (зокрема на базі епістолярію відомих українських письменників) заслуговує на особливу увагу.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – окреслити особливості реалізації адресантно-адресатної взаємодії в межах переповідності на основі листів українських письменників.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

– з'ясувати термінологічний та функційний обсяг понять «адресант» та «адресат» в епістолярному дискурсі;

– виокремити основні переповідні моделі в епістолярних текстах (у їх межах простежити за зміною комунікативних ролей під час переказування);

– зацентувати на функційних особливостях використання висловлень непрямого суб'єкта (першоджерела) у процесі переповідання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Епістолярний стиль як «функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин», переважно знаходить своє вираження в листуванні. Його поділяють на родинно-побутове, інтимно-товариське, приватно-ділове та ін. [5, 160]. Кожен зразок такої дистантної комунікації письмово представлено у вигляді монологу, адресованого від імені автора послання до отримувача чи отримувачів. У контексті переповідності ми говоримо про два рівні епістолярної інтеракції:

– експліцитний (поверховий, зовнішній, доступний без заглиблення в матеріал, з наявними адресантом (його називають автором, мовцем, відправником, посередником, передавачем, ретранслятором, переповідачем, вторинним суб'єктом мовлення (суб'єктом-інформатором), а інколи залежно від переповідної ситуації він виступає прохачем переказати, своєрідним провідцем (того, що буде мовлено), який «одночасно виконує кілька прагматичних ролей: є діячем, носієм психічного стану, «хронікером» і «тим, хто щось пише» [6, 296]) й адресатом (він позиціонується отримувачем, кінцевим «споживачем» повідомлення (слухачем, читачем, аудиторією));

– імпліцитний (внутрішній, поліфонічний, розгорнутий, із частою зміною комунікативних ролей, який, власне, і демонструє процес породження переповідної конструкції; на цьому рівні особливого акценту вартує суб'єкт-першоджерело інформації, своєрідний співавтор – третій, чії слова потрапляють у переповідну конструкцію).

Фактичною основою для нашої статті слугують листи відомих українських письменників. Кожен із них (як адресант і переповідач) на зовнішньому рівні інтеракції, який ми визначили в контексті переповідності, має своїх співкомунікантів – здебільшого це рідні, друзі та колеги.

Як зауважує Л. І. Мацько, «епістолярії мають ту перевагу над усіма іншими текстами, що в них автор є самим собою або найближчим до себе, відкритим, щирим. І це відображено в невимуженості добору мовних засобів, безпосередності вираження почуттів, істинності мовної культури, що й засвідчує реальний стан володіння мовою» [6, 299].

На експліцитному рівні автори часто переповідають цілі діалогічні (часто питально-відповідні) комплекси, що максимально повно розкривають особливості повідомлюваної ситуації, яка сталася раніше, однак у конкретному випадку інтеракції вони, реалізуючи певну авторську інтенцію, здійснюють ще й текстотвірну функцію. Наприклад, з листа В. Стуса до батьків:

Якось дівчина у фотоательє спитала, скільки мені років. Коли я сказав, вона здивовано відповіла: а я думала, вам і 30 немає (1, 268).

Також її виконують переповідні структури у форматі запитання-відповідь:

Ви запитуєте: чи друкував я коли-небудь «свою перлину» – «Хор лісових дзвіночків» в цілому. Ні, не друкував (2, 198).

Варто розглянути імпліцитний рівень інтеракції, тобто розгорнути ті комунікативні схеми, які слугують виформовуванню переповідного висловлення. Саме його адресант, набуваючи ролі переповідача, транслює своєму співкомуніканту залежно від власних інтенцій з орієнтацією на наміри суб'єкта-першоджерела чи з огляду на потреби адресата.

Зауважимо, що нам близька позиція О. В. Гурко стосовно переповідності як основи (своєрідного презентанта) непрямої евіденційності, тобто повідомлення «про певний факт іншою особою, яке ґрунтується на ствердженні інформації, отриманої з іншого джерела» [3, 39]. На думку В. І. Яслика, у структурі репортативного модусу (власне йдеться про пере-

повідну модальність) наявні адресант – вторинний суб'єкт-інформатор (S2), а також первинний суб'єкт мовлення (суб'єкт-першоджерело, S1) [9, 43]. Інформація може надходити від конкретного джерела або ж від невизначеного. Виокремлює він також цитатив («конструкцію з покликанням на зазначений суб'єкт-джерело») та чутки («конструкцію без конкретного покликання на суб'єкт-першоджерело») [9, 45]. Цитатив, як зауважує дослідник, може бути персональним (одноособним (онімним та апелятивним)) і колективним (визначеним і невизначеним) та інституційним (загальним й індивідуальним (онімним) [9, 58–63]. Щодо вставних конструкцій, які слугують для передавання чужого висловлення під час переказування, то вони, за словами В. І. Яслика, інформують про рід занять (професію) суб'єкта-першоджерела, його вік, національність, місце проживання [9, 86].

Необхідно вказати на те, що адресант може переказувати не лише ту інформацію, яку зафіксував під час безпосередньої інтеракції з першоджерелом, а й почуте від когось (хтось виступає черговою ланкою в переповідному ланцюжку) чи навіть прочитане (з урахуванням спілкування листами та можливість покликань).

Зазвичай переповідний контекст формується за класичною тричленною схемою «адресант – адресат / адресант / переповідач – адресат». Наприклад, В. Стус у листі до дружини мовить так: *Пише мій брат Дмитро, що був у Тебе, повертаючись із Рахнівки, і застав Тебе у сльозах* (1, 281). Якщо розгорнути цю конструкцію, то вийде, що брат Дмитро – початковий адресант (суб'єкт-першоджерело, якого в структурних схемах ми позначатимемо A_{n1}), Василь Стус – його адресат, який, вирішуючи написати дружині й повідомити отриману інформацію, стає адресантом й одночасно переповідачем (ці три комунікативні ролі об'єднаємо, зацентрувавши на переповідачеві, й у схемах фіксуватимемо літерою «П»), відповідно дружина – адресат (А). Зазначену переповідну ситуацію репрезентує модель, яка має лінійну, послідовну, ланцюжкову структуру:

Рис. 1. Тричленна модель переповідності

До того ж A_{n1} може бути персональним і називати адресанта (як у прикладі вище); не вказувати, хто автор вихідної інформації, наприклад: *Але як якийсь казав: «Добре все перейти, щоби потім мати за що розповідати»* (3, 402) або ж джерелом даних, які передає переповідач, слугує установа, інституція, друковане видання тощо, наприклад: *В хар[ківській] газеті було оповіщено, нібито відпуск учням у цьому році дадуть з 20-го грудня (коли не помиляюсь) і по 10-е січня* (2, 82).

Доволі часто відправники листів користуються автопереповідністю, яку В. І. Яслик пропонує назвати авторепортативністю, зазначаючи, що це «повідомлення інформації власне мовця, яку він продукує в момент мовлення або переказує раніше повідомлену ним дослівно чи зі збереженням основного змісту [9, 43]. Для прикладу: *Так що, коли*

тільки можеш, то будь на п'ятницю першу, як я писав (1, 76); *В мені пробудилась національна самосвідомість, я сказала, що краще вже трудитись для свого народу, як для чужого, і під впливом таких думок написала-м повісточку: «Уроена слабкість», котру «Буковина» видрукувала* (3, 405).

Ось модель передавання такої Я-інтенції:

Рис. 2. Модель автопереповідності

Доволі частотними є випадки, коли адресант переповідає адресатові його ж слова, наприклад: *Казала мені до лікаря пійти, казала, а сама он куди – заслабла* (2, 91); *Ви кажете, що на Буковині суть вільнодумніші жєнщини; правда, щодо публічної моральності, то вони суть вільнодумні, але в інших ділах, то в їх розумах це schwarz, nur als Schwarz* (3, 373). Вони трапляються, коли автор повідомлення хоче дорікнути, нагадати, заперечити, вступити в дискусію, виправдатися тощо. Якщо розгорнути комунікативну ситуацію, то адресат – суб'єкт-першоджерело, адресант свого часу також був адресатом, а тепер став ще й переповідачем. Схематично вона виглядатиме так:

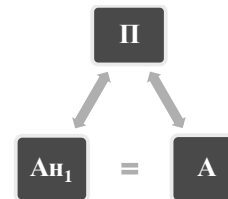

Рис. 3. Переповідна модель, коли суб'єкт-першоджерело й адресат – одна особа

Окрім зазначених моделей, лінійну структуру має й такий приклад переповідання: *Сказали, що виразка зарубцювалася, і сьогодні я вертаю назад* (1, 22) (у листі В. Стус апелює до дружини та сина).

Рис. 4. Переповідна модель із двома адресатами

Попередньо вже згадувалось про тричленну структуру переповідання, однак вона може мати й більше ланок. Наприклад, у листі до дружини Василь Стус пише:

Так само – що там з Атеїною дочкою. Славко тим дуже стурбований. Прикро йому дуже, що Атеїна, як і Валя, і Михася, незрозуміли якогось уступу зі Славкового листа, чи витлумачили його своєрідно (вони всі мають добре те місце пам'ятати). Славкові прикро, що Атеїна до всього ще й неправильно витлумачила його в вужчому плані. Перекажи це все якнайшвидше Михасі – для Атеїни, якій зараз не бракує і не вигаданих клопотів. Скажи, що всі

Славкові уточнення й тлумачення будуть у травневому листі, якщо такий дійде до адресатки (бо квітневий ліміт уже вичерпано) (1, 138).

Отже, Славко – адресант, Василь Стус – адресат, адресант, переповідач, дружина – адресат, потенційний адресант і переповідач, Михася – аналогічно дружині, Алена – кінцевий адресат. Створюється потенційна можливість для переповідання й появи чималої кількості ланок у процесі інтеракції. Це, звісно, залежить від інтенцій кожного з переповідачів, але також і від релевантності самої інформації. Хоча переповідання не завжди має лінійну структуру. До прикладу:

Шевченківцям, коли вони ще там, привіт од мене, – також і О. П. Довженку. Ліда Петрівна й Катерина Кузьмівна шлють своє вітання Вам і прохають переказати, що недавнечко бачили маму Вашу і що мама почуває себе добре (2, 221).

Цей фрагмент тексту матиме доволі розгалужену схему.

Ось ще кілька моделей:

– наявні кілька адресантів-першоджерел, одним із яких був адресат, якому переповідач транслює інформацію, наприклад: *Дістав Твого дуже сумного листа, де Ти пишеш про хворобу Василя Карповича – дай йому, Боже, одужати. Пише брат Дмитро, що був у Тебе, повертаючись із Рахнівки, і застав Тебе у сльозах. Пише тато мій, що слабує і готує мене до всяких своїх сумних фіналів. Пише Льоля, що Іван дуже хворий* (1, 281).

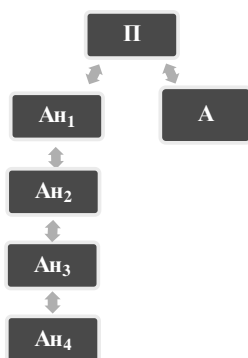

Рис. 5. Переповідна модель із кількома адресантами

– адресатами стають кілька осіб: *Латишії написали, що один чоловік їхній хоче перекласти мої вірші, писав до мене, але я не дістав листа* (1, 297). Цей приклад взято з листа В. Стуса до дружини, сина та друзів.

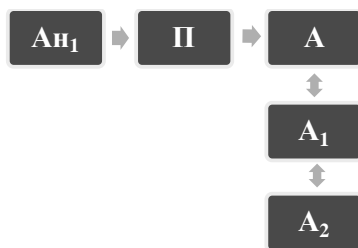

Рис. 6. Переповідна модель із кількома адресатами

Цікавим є також такий зразок переповідності: *Ваша незнайома мусить бути, певне, попівського роду, як вона називає справу сільського жіноцтва так, як Ви казали. Но можете їй сказати, що я для визволення таких, як вона, і пальцем не кивнула би-м, бо вони сего не вартують, але для бідних, нещасливих селянок то я буду завше писати і трудитись* (3, 378).

«Незнайома» колись була адресантом, М. Павлик (як і згодом Є. Ярошинська) – адресатом, адресантом і переповідачем. Авторка, погоджуючись на переказ своїх слів, створює можливість виникнення кільцевої переповідності, реалізація якої залежить від багатьох чинників, зокрема від комунікативного наміру Михайла Павлика.

Складниками переповідних контекстів є фрагменти бесід, учасником яких був автор, або ж популярні (чи стійкі) вислови, що вказують на їх загальноприйнятність / повсюдність / частотність використання або ж авторитетність першоджерела: *Кажуть – вісім разів відміряй, раз відріж* (1, 231); *Книги свої кийські, Пушиночко, я вже розгортаю. Читаю їх, Пушуні, по давній своїй звичці: сім книжок разом, але – уважно, читаю й передумую, бо не в многознанії, казав Скворода, а в многожванії* (2, 18).

Іноді письменники називають джерело, на яке покликаються (це може бути особа або ж інституція), наприклад: *Пише Льоля, що Іван дуже хворий* (1, 281); *«Буковина» хвалить дуже Вашу газету, та й каже, щоб Ви спонукали свого дописувателя В. Н. удатись впрот до неї, а не пропонувати свої плани примирення інтелігенції через Львів* (3, 387), а можуть і не вказувати: *Лідусю! Сповістили мене сьогодні з Києва, що машина буде неодмінно* (2, 168).

Кількість учасників комунікації, які стають першоджерелом для майбутньої переповідної конструкції, може бути як визначеною, так і ні: *Той горе-воротар зловтішався: буде, мовляв, тобі зараз «плюха»* (1, 288); *Мужчини говорять, що ми не здібні до нічого, треба показати їм, що й жінки потрапляють, може, це й ліпше провадити діло, котре, після їх думки, лиш до них належить* (3, 424).

Письменники переказують своїм рідним чутки та звістки: *Я питаю, як там здоров'я Підпалого (чув, ніби має рак горла)* (1, 51); *Чув, що в Д[ніпро] с[ююзі] буде нова норма в 9000* (2, 11); *До мене дійшла страшна звістка – немає нашої мами* (1, 128).

Доволі часто в листах переповідність реалізує такі функційно-змістові вияви:

– прохання передати інформацію: *Перекажіть Олі, щоб шанувалась, бо вона ще, дурна, життя не знає* (2, 81);

– прохання переказати вітання чи подяку (автори просять переповісти від себе, а отже, виконують комунікативну роль не лише адресанта, а й першоджерела інформації; цим конструкціям характерна спонукальна модальність): *Вашій братовій подякуйте за новорічні желаня і скажіть їй, що на другий місяць будемо їздити по фабриках до різних міст, то я пішлю їй з кожного картку* (3, 420);

– передбачення того, що може сказати адресат у відповідь: *Ви скажете: та невже я така вже безнадійна, що самі лише обвинувачення на мене*

сипляться, самі лише удари? Ні – скажу я: навпаки – надійна, і ці мої зауваження, ці думки – аж ніяк не є вони ударами (2, 214).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у контексті переповідності висновуємо, що адресантно-адресатний континуум розгортається на базі двох рівнів епістолярної інтеракції – експліцитному (зовнішньому, доступному без заглиблення в матеріал, з чималою кількістю специфічних найменувань адресанта та адресата) та імпліцитному (внутрішньому, поліфонічному, із частою зміною комунікативних ролей, з особливим наголосом на суб'єкті-першоджерелі інформації).

Опрацювавши епістолярій відомих українських письменників, можна сказати, що на експліцитному рівні переповідність нерідко репрезентують

діалогічні комплекси, які виконують текстотвірну функцію.

Більшість контекстів відповідає тричленній схемі «адресант – адресат / адресант / переповідач – адресат». Кількість ланок у переповідному ланцюжку може зростати. Зрештою, для комунікативної інтеракції, під час якої передають чуже мовлення, характерна не лише лінійна структура, а й доволі розгалужена.

Переповідність у листах реалізує низку функційно-змістових виявів: прохання передати інформацію чи переказати вітання, подяку, а також передбачення того, що може сказати адресат у відповідь.

У подальших дослідженнях перед нами стоїть завдання щодо опрацювання адресантно-адресатної взаємодії в контексті переповідності на базі художнього, наукового, публіцистичного та конфесійного стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венгринюк М. І. Контroversійність мовознавчих інтерпретацій поняття «адресат» / М. І. Венгринюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 2. – С. 4–7.
2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : [вибрані праці] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2009. – 663 с.
3. Гурко О. В. Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові : [монографія] / О. В. Гурко. – Дніпро : ЛІРА, 2017. – 316 с.
4. Кіщенко А. М. Категорія адресантності в художньому тексті: мовні засоби вираження (на матеріалі української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття) : [монографія] / А. М. Кіщенко. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. – 225 с.
5. Ленець К. В. Епістолярний стиль / К. В. Ленець // Українська мова : [енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 160.
6. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підруч.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
7. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
8. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
9. Яслик В. І. Вербалізація евіденції в сучасній українській літературній мові : [монографія] / В. І. Яслик. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. – 209 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Стус В. С. Листи до рідних : Твори в 4 томах, 6 книгах / [ред. кол. : М. Ф. Коцюбинська та ін.]. – Львів : Просвіта, 1997. – Т. 6 (додатковий). Кн. 1. – 494 с.
2. Тичина П. Г. Зібрання творів у 12 тт. / П. Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 12. Кн. 1 : Листи / [упоряд. та приміт. С. А. Гальченка; ред. М. Г. Жулинський]. – 488 с.
3. Ярошинська Є. І. Твори / [упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та прим. Ф. П. Погребенника]. – К. : Дніпро, 1968. – 468 с.